

PROMJENE MEĐUETNIČKE DISKRIMINACIJE U DJECE I MEĐUETNIČKI STAVOVI I PONAŠANJA NJIHOVIH RODITELJA³

SAŽETAK

Socijalni je kontekst jedan od ključnih faktora za nastanak i promjenu stavova. To posebno vrijedi za međuetničke stavove. Oni su izraz izravnog socijalnog utjecaja, ali i suptilnog prilagođavanja na temelju socijalnih znakova koji određuju poželjnost iskazivanja određenog stava. Kada je zajednica temeljno podijeljena po etničkom ključu, drugi socijalni znakovi mogu biti manje važni. Kao rezultat nedavnog rata, Vukovar se počeo razvijati kao podijeljena zajednica u kojoj etnička pripadnost bitno određuje socijalne interakcije u zajednici, uključujući i etnički odijeljeno školstvo. U ovom smo radu u

¹ Prof. dr. sc. Dinka Čorkalo Biruški, psihologinja, e-mail: dinka.corkalo@ffzg.hr.

² Prof. dr. sc. Dean Ajduković, psiholog, e-mail: dean.ajdukovic@ffzg.hr.

³ Istraživanje na kojem se temelji ovaj rad provedeno je uz financijsku potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske, te Nacionalne zaklade za razvoj civilnog društva.

Izvorni znanstveni članak
Primljeno: listopad, 2008.
UDK 323.12:316.64

Dinka Čorkalo
Biruški¹
Dean
Ajduković²
Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za psihologiju

Ključne riječi:

međuetnički stavovi, odnosi
većine i manjine,
diskriminacija, stavovi djece
i roditelja.

razmaku od šest godina ispitali stavove prema četiri aspekta međuetničkih odnosa, relevantna za život zajednice: (1) prema integraciji djece u školi, (2) prema socijalnoj integraciji djece, (3) toleranciji na različitosti (multikulturalnosti) i (4) stav prema asimilaciji etničkih manjina. Također su izmjereni međusobni kontakti većine i manjine, te sklonost diskriminaciji druge grupe. Utvrđene su i povezanosti stavova i ponašanja u djece i njihovih roditelja, te mogućnost predikcije sklonosti diskriminaciji u djece na temelju stavova i takve sklonosti roditelja. Ispitana su dva nezavisna uzorka djece, Hrvata i Srba, u dobi od 12 do 16 godina, 2001. i 2007. (N= 719 i N= 815), te njihovi roditelji. Rezultati su pokazali mali ali značajan pomak međuetničkih stavova prema pozitivnim vrijednostima, pri čemu su se stavovi većine promijenili u većoj mjeri. Kod većine je u prvom mjerenju utvrđena veća sličnost stavova djece i roditelja u odnosu na manjinu, ali se to tijekom vremena smanjilo, što vjerojatno odražava veću raznovrsnost širih socijalnih utjecaja kojima je većina postala izložena. Pokazalo se da se sklonost etničkoj diskriminaciji u djece na temelju stavova i ponašanja roditelja mogla bolje predvidjeti u uzorku većine, osobito u prvom mjerenju.

UVOD

Međugrupni se stavovi oblikuju, razvijaju i održavaju na složen način, ovisno o nizu individualnih i socijalizacijskih faktora (npr. Robinson, Witenberg i Sanson, 2001.), te o nizu kontekstualnih faktora, poput trenutnog odnosa među grupama u nekoj zajednici ili društvu, povijesti sukoba među grupama, socijalnog statusa i raspodjele moći, omjera većine i manjine, društvenih normi itd. (npr. Bourhis, 1994.; Billig, 1995.; Baldwin, 1998.; Pettigrew, 1998.; Sidanius i Pratto, 1999.; Blanchard, Lilly & Vaughn, 2003.). Obitelj je jedan od glavnih socijalizacijskih faktora i temeljni prenositelj socijalnih normi (Steinberg, 2001.), uključujući normu ponašanja prema pripadnicima vanjskih grupa. Brojni istraživači očekuju i pretpostavljaju bilo izravan bilo neizravan utjecaj roditelja na međugrupne stavove i ponašanja njihove djece (Aboud i Doyle, 1996.; Allport, 1954.; Durkin, 2003.; Verkuyten, 2002.). Međutim, povezanost roditeljskih i dječjih međugrupnih stavova nije niti snažna, niti je konzistentno potvrđena u istraživanjima. Tako, npr. Aboud i Doyle (1996.) na većinskom uzorku roditelja i djece, bijelaca, ne nalaze povezanost između roditeljskih i dječjih stavova prema pripadnicima drugih grupa. Isti autori ne nalaze ni povezanost stavova djece i njihovih prijatelja. Druga istraživanja nalaze umjeren utjecaj roditeljskih na adolescentske predrasude, stereotipe i toleranciju, upućujući na donekle različit utjecaj majke i/ili oca s obzirom na područje stava (O' Bryan, Fishbein i Ritchey, 2004.). Neka istraživanja pak nalaze značajnu povezanost čak i između dječjih stavova prema vanjskoj grupi i stavova roditelja kakvima ih djeca samo percipiraju (Verkuyten, 2002.). Ovi su nalazi posebno važni jer pokazuju da roditeljski utjecaj možda nije izravan, nego posredovan time kako ga djeca interpretiraju. U našem istraživanju taj je element posebno važan: kontekstualni utjecaji na dječje stavove mogu biti posredovani dječjim percepcijama i

interpretacijama o tome koje i kakve socijalne norme reguliraju međugrupne odnose i ponašanja u zajednici u kojoj žive (Ojala i Nesdale, 2004.). Pri tome, dakako, dječji referentni okvir nisu samo roditelji: to su i njihovi vršnjaci (Castelli, De Amicis i Sherman, 2007.; Killen i sur., 2007.); drugi značajni odrasli, npr. nastavnici (Corenblum, Annis i Tanaka, 1997.) ali i opći društveni kontekst u kojem djeca odrastaju.

Značajan kontekstualni faktor za oblikovanje međugrupnih stavova je multietničnost nasuprot monoetničnosti neke sredine i posljedično omjer i odnos većine i manjine. To oblikuje etnički identitet pojedinaca, odnose moći i statusa grupa (Bobo, 1999.; Sidanius i Pratto, 1999.). Međugrupni odnosi odvijaju se u manje ili više intenzivnoj interakciji i na temelju socijalne usporedbe koja ima manje posljedica za pojedinca na individualnom planu, ali značajno utječe na njegove ili njezine interakcije s članovima vlastite, i poglavito članovima vanjske grupe. I sama činjenica da pojedinac pripada većinskoj ili manjinskoj grupi oblikuje socijalni svijet pojedinca. Jedna od najbolje utvrđenih međugrupnih pojava jest unutargrupna pristranost, tendencije da se vlastita grupa procjenjuje povoljnije od vanjske grupe (Brown, 1995.). Teorija socijalnog identiteta (Tajfel i Turner, 1986.) tvrdi da to činimo jer nastojimo ojačati svoj socijalni identitet, pa se preferencija vlastite grupe javlja kao temeljna motivacijska varijabla odnosa prema vlastitoj, ali i vanjskim grupama. Tako se npr. pripadnici vlastite grupe češće biraju za prijatelje (Levin, van Laar i Sidanius, 2003.), a pripadnicima vlastite grupe pripisujemo povoljnije osobine (Rustemli, Mertan i Ciftci, 2000.). Kod djece, međutim, nalazi nisu tako jasni, bar kada je riječ o odnosu većinske i manjinske grupe. Istraživanja pokazuju da djeca pripadnici većinske grupe pokazuju jasne unutargrupne preferencije (Nesdale i sur., 2003.; Griffiths i Nesdale, 2006.), no kod djece pripadnika manjina to nije uvijek tako. Važno je naglasiti da jasno utvrđena preferencija vlastite grupe ne znači nužno i neprijateljstvo prema drugoj grupi. Tako npr. Kowalski (2003.) u ispitivanju preferencija vlastite i vanjske grupe djece pripadnika većine i manjine zaključuje da djeca naprosto imaju manje pozitivne, ali ne nužno jake negativne stavove prema vanjskoj grupi.

Kada se preferencija vlastite grupe protegne na niz svakodnevnih situacija, gdje dijete (ili odrasli!) uvijek bira pripadnika svoje grupe, čak i kada je jasno da je pripadnik vanjske grupe uspješniji ili objektivno bolji na dimenziji koja je predmet usporedbe, opravdano je govoriti o diskriminaciji. Za ovaj je element međugrupnih odnosa u nizu istraživanja utvrđeno da temeljno određuje opće funkcioniranje pojedinca u socijalnom okruženju i, dakako, cjelokupnu međugrupnu dinamiku. Pokazalo se da je doživljaj diskriminiranosti negativno povezan s općim psihološkim blagostanjem i osjećajem vlastite vrijednosti (Branscombe, Schmitt i Harvey, 1999.; Liebkind i Jasinskaja-Lahti, 2000.), te pozitivno s depresivnošću i doživljajem stresa (Szalacha i sur., 2003.; Simons i sur., 2002.). Verkuyten i Thijs (2006.) nalaze da je odnos između doživljaja diskriminacije i općeg doživljaja vlastite vrijednosti posredovan etničkim identitetom. U laboratorijskim uvjetima je uporabom paradigme minimalne grupe utvrđeno snažno i otporno djelovanje

jednostavne socijalne kategorizacije na diskriminirajuće ponašanje prema ne-članovima (Diehl, 1990.). Stoga je u ovom istraživanju tendencija diskriminaciji uzeta kao temeljna kriterijska varijabla. Strana istraživanja (rađena uglavnom paradigmom minimalne grupe) pokazuju veću sklonost (brojčane) manjine diskriminaciji, i to iz najmanje dva razloga: manjina je više okupirana vlastitim etničkim identitetom u etnički drugačijem većinskom okruženju, te je i doživljaj prijetnje identitetu u brojčano manjoj grupi veći. Oba razloga, prema teoriji socijalnog identiteta, uvjetuju osnaživanje grupnoga identiteta, odnosno uspostavljanje pozitivne distinktivnosti međugrupnom diskriminacijom (vidjeti za pregled Simon, Aufderheide i Kampmeier, 2003.).

Cilj istraživanja bio je utvrditi mogućnost predikcije dječjih sklonosti međuetničkoj diskriminaciji na temelju roditeljskih međugrupnih stavova i ponašanja. Pretpostavljeno je da će se eventualne promjene stavova djece i roditelja u dvije točke mjerenja u većinskoj i manjinskoj grupi odraziti i na snagu odnosa između stavova djece i roditelja, a time i na mogućnost predviđanja dječjih stavova na temelju roditeljskih.

Istraživanje je provedeno u Vukovaru, koji se nakon reintegracije razvija kao podijeljena zajednica (Čorkalo i sur., 2004.; Čorkalo Biruški i Ajduković, u tisku), a u kojoj je etnička pripadnost pojedinaca dominantno obilježje socijalnog funkcioniranja u zajednici. Uz podjelu u svim aspektima društvenoga života podjela postoji i na razini obrazovanja djece: škole su podijeljene prema jezičnom, a zapravo etničkom načelu, te djeca hrvatske i srpske nacionalnosti idu u posebna odjeljenja, a u nekim školama još uvijek i u odvojene školske smjene (Čorkalo Biruški i Ajduković, 2007.; Ajduković i Čorkalo Biruški, 2008.; Čorkalo Biruški i Ajduković, 2008.). U ovom smo radu tijekom vremena pratili stavove prema integraciji djece u školi i izvan nje, prema multikulturalnosti i asimilaciji, a ovi su stavovi jasno povezani sa stabilnošću međuetničkih odnosa.

METODA

SUDIONICI

Istraživanje je provedeno u dvije vremenske točke u osnovnim i srednjim školama u Vukovaru.

U ispitivanju 2001. godine sudjelovalo je 718 učenika i učenica osnovnih (6. i 8. razred) i srednjih škola (2. razred) u Vukovaru, te 953 njihova roditelja. Korišten je probablistički model klaster-uzorka, koji je namjerno korigiran povećavanjem broja učenika u gimnaziji, na zahtjev predstavnika srpske zajednice. Ovaj model i veličina uzorka osigurali su visoku reprezentativnost rezultata istraživanja. Naime, uzorkom su obuhvaćeni svi učenici šestih i osmih razreda osnovnih škola u kojima je postojala nastava na oba jezika, te 47% učenika drugih razreda srednjih škola u Vukovaru. Ispitivanjem je obuhvaćeno 48% učenika u nastavi na hrvatskom i 54% učenika u nastavi na srpskom jeziku i pismu.

U ispitivanju 2007. godine sudjelovalo je 703 učenika i učenica osnovnih i srednjih škola u Vukovaru, te 849 njihovih roditelja. Osim učenika šestog i osmog razreda osnovne škole, te drugog razreda srednje škole, koji su u uzorak ušli kao i 2001. godine, u istraživanje 2007. godine uključeni su i učenici 1. razreda srednje škole, odabrani prema istom načelu probablističkog klaster uzorka. Uzorkom je obuhvaćeno 82% učenika 6. i 8. razreda osnovnih škola s dvojezičnom nastavom, te 37% učenika 1. i 2. razreda srednje škole. Ispitivanjem je obuhvaćeno 52% učenika u nastavi na hrvatskom i 46% učenika u nastavi na srpskom jeziku i pismu.

INSTRUMENTI

U istraživanju su odmjereni stavovi prema četiri aspekta međuetničkih odnosa u zajednici, te dvije bihevioralne mjere međugrupnih odnosa.

1. Stav prema školskoj integraciji odmjeren je skalom od 11 čestica ($\alpha_{2001.} = 0,90$; $\alpha_{2007.} = 0,89$). Primjeri čestica su: *školoavanje za svu djecu treba biti zajedničko, djecu ne treba odvajati u posebna odjeljenja prema njihovoj nacionalnosti; srpska i hrvatska djeca trebaju ići zajedno u školu, jer će se tako upoznati.*

2. Stav prema socijalnoj integraciji djece izvan škole odmjeren je skalom od 4 čestice ($\alpha_{2001.} = 0,71$; $\alpha_{2007.} = 0,66$). Primjeri čestica su: *ne bi me smetalo da moj dečko/djevojka bude srpske/hrvatske nacionalnosti; mojim je roditeljima važno koje su nacionalnosti moji prijatelji.*

3. Stav tolerancije prema različitostima odmjeren je skalom od 9 čestica ($\alpha_{2001.} = 0,79$; $\alpha_{2007.} = 0,78$), a primjeri čestica su: *volio/ljela bih da se u školi uči o doprinosima nacionalnih manjina povijesti, nauci i kulturi Hrvatske; nacionalne manjine obogaćuju kulturu svakog naroda. S obzirom na sadržaj čestica ovu skalu možemo smatrati mjerom stava prema multikulturalnosti.*

4. Stav prema asimilaciji nacionalnih manjina odmjeren je skalom od 3 čestice ($\alpha_{2001.} = 0,76$; $\alpha_{2007.} = 0,73$), npr. *budući da se škole nalaze u Hrvatskoj, svi bi učenici trebali pohađati nastavu na hrvatskom jeziku; većinski narod treba odrediti kako će izgledati školovanje u jednoj zemlji.*

Sudionici su iskazivali svoj stupanj slaganja sa svakom česticom na skali od 4 stupnja. Viši rezultat označava pozitivniji stav prema pojedinom objektu mjerenja.

Dvije bihevioralne mjere međuetničkih odnosa su međugrupni kontakti i tendencija međuetničkoj diskriminaciji. Kao mjera međugrupnog kontakta uzet je odgovor na pitanje o kontaktima koje sudionici imaju s pripadnicima druge etničke grupe. Odgovori su kodirani kao 0 (nemaju kontakta ili su oni slučajni) do 1 (kontakti su poznanički ili prijateljski).

Sklonost diskriminiranju pripadnika druge etničke grupe odmjeren je pomoću tri čestice koje su opisivale tri svakodnevne situacije primjerene djeci ili odraslima. Sudionici su trebali odgovoriti bi li u takvim situacijama nužno odabrali pripadnika vlastite grupe

kako bi odgovorili zahtjevima situacije. Primjer čestice za djecu je: *da mi učiteljica da zadatak da pomognem jednom od dvojice učenika koji nisu bili u školi tako da jednom od njih kući odnesem zadaću, ja bih odabrao odnijeti zadaću Hrvat/Srbinu, premda Srbin/Hrvat stanuje bliže*. Primjer čestice za odrasle je: *da je moj posao odobravati priključke struje na kuće i provjeravati potrebnu dokumentaciju, prvo bih ga odobrio Hrvat/Srbinu, iz samo meni poznatih razloga*. Rezultat je iskazan kao zbroj potvrdnih odgovora na sve tri čestice. Viši rezultat označava veću sklonost diskriminaciji pripadnika druge grupe.

PROVEDBA ISTRAŽIVANJA

Ispitivanje je provedeno u Vukovaru tijekom listopada 2001. godine, te tijekom rujna i listopada 2007. godine. Budući da su sudionici bili učenici, te da se ispitivanje odvijalo u školskom kontekstu, prije samoga ispitivanja održani su roditeljski sastanci kako bi se roditelji odabranih odjeljenja upoznali s istraživanjem, dali svoj pristanak za sudjelovanje djece, te ih se motiviralo da i sami sudjeluju. Odaziv roditelja u obje točke mjerenja bio je preko 70%. Upitnici za učenike su u ova navrata primijenjeni grupno, tijekom redovite nastave. Primjena je bila anonimna. U većini razreda trajala je nešto manje od jednog školskog sata, premda je u nekim nižim razredima bilo potrebno nešto dulje vrijeme. U prostoriji je za vrijeme ispitivanja bio samo član istraživačkog tima koji je po potrebi davao individualna objašnjenja ukoliko je neki od učenika to tražio.

Upitnici za roditelje poslani su po djeci kući, te su ih roditelji popunjene vratili po djeci u školu u zatvorenim kovertama. Upitnike su pokupili članovi istraživačkog tima. Upitnici djece i roditelja kodirani su istim, slučajno odabranim, brojem, što nam je omogućilo povezivanje podataka unutar obitelji, ali i potpuno čuvanje anonimnosti sudionika.

REZULTATI

1. PROMJENE MEĐUGRUPNIH STAVOVA I PONAŠANJA TIJEKOM VREMENA

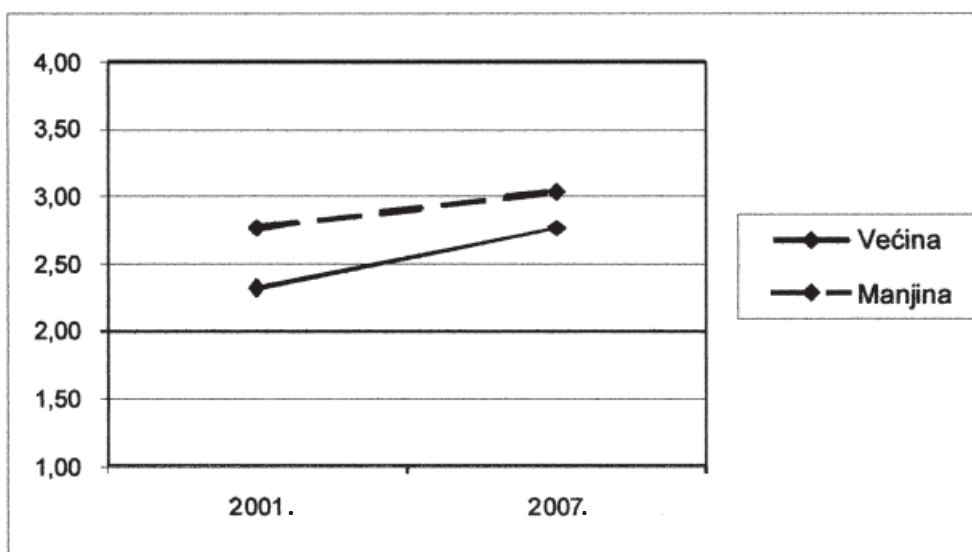
Da bismo provjerili do kakvih je promjena u međugrupnim stavovima i ponašanjima došlo tijekom vremena kod vukovarske djece i njihovih roditelja, proveden je niz trosmjernih analizi varijanci stavovnih i ponašajnih mjera, s vremenom mjerenja (2001. i 2007.), socijalnom ulogom sudionika (dijete, roditelj), te manjinskim/većinskim statusom kao nezavisnim varijablama.

Kod stava prema školskoj integraciji zabilježen je značajan glavni efekt socijalne uloge $F(1,3131) = 246,34$, $p < 0,001$, $\eta^2 = 0,073$, pri čemu su stavovi roditelja prema školskoj integraciji bili pozitivniji ($M = 2,90$; $SD = 0,84$) od stavova djece ($M = 2,47$; $SD = 0,75$). Značajan glavni efekt manjinskog/većinskog statusa $F(1,3131) = 164,20$, $p < 0,001$,

$\eta^2 = 0,05$ pokazuje da manjina u većoj mjeri podržava školsku integraciju ($M=2,90$; $SD=0,71$) od većine ($M= 2,54$; $SD= 0,89$). Značajan glavni efekt vremena $F(1,3131)= 171,17$, $p < 0,001$, $\eta^2 = 0,05$ pokazuje pozitivniji stav u 2007. ($M= 2,89$; $SD= 0,78$) nego u 2001. godini ($M= 2,55$; $SD= 0,84$). Međutim, značajna interakcija većinskog/manjinskog statusa i vremena $F(1,3131)= 14,34$, $p < 0,001$, $\eta^2 = 0,01$ upućuje da stav prema školskoj integraciji ovisi o oba ova faktora: i manjina i većina su promijenile stavove u pozitivnom smjeru, no ta je promjena bila izrazitija kod većine - ona je stav promijenila od neutralnog k pozitivnom, dok su stavovi manjine ostali pozitivni. Ova je interakcija prikazana na slici 1.

Slika 1.

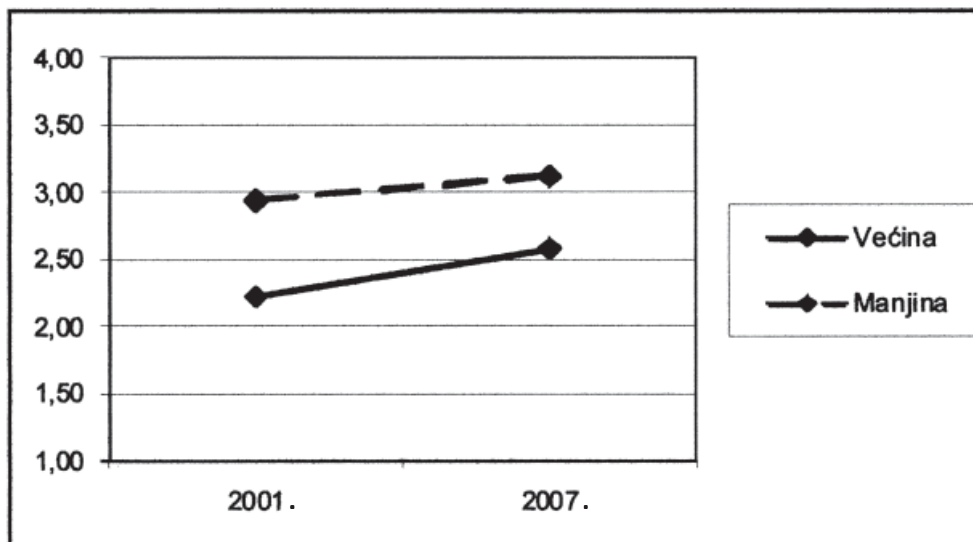
Stav prema školskoj integraciji u funkciji vremena mjerenja i većinskog/manjinskog statusa sudionika

Kod stava prema socijalnoj integraciji značajan glavni efekt većinskog/manjinskog statusa $F(1,3156)= 459,18$, $p < 0,001$, $\eta^2 = 0,13$ pokazuje da manjina u većoj mjeri podržava socijalnu integraciju ($M= 3,02$; $SD= 0,72$) od većine ($M= 2,40$; $SD= 0,90$). Značajan glavni efekt vremena $F(1,3156)= 91,13$, $p < 0,001$, $\eta^2 = 0,03$ pokazuje da je stav u 2007. pozitivniji ($M= 2,84$; $SD= 0,82$) od onog izmjenjenog 2001. ($M= 2,58$; $SD= 0,90$). No, kao i u slučaju stava prema školskoj integraciji, kod stava prema socijalnoj integraciji značajna interakcija vremena mjerenja i većinskog/manjinskog statusa $F(1,3156) = 9,77$, $p < 0,01$, $\eta^2 = 0,00$ upućuje da se ovaj stav oblikuje ovisno o oba faktora: kod oba je poduzorka došlo do pozitivnih promjena stavova, no ta je promjena ponovno izraženija kod većine - većina je svoj stav promijenila od negativnoga k neutralnom, dok je stav manjine ostao u zoni pozitivnih vrijednosti. Ova je promjena prikazana na slici 2.

Slika 2.

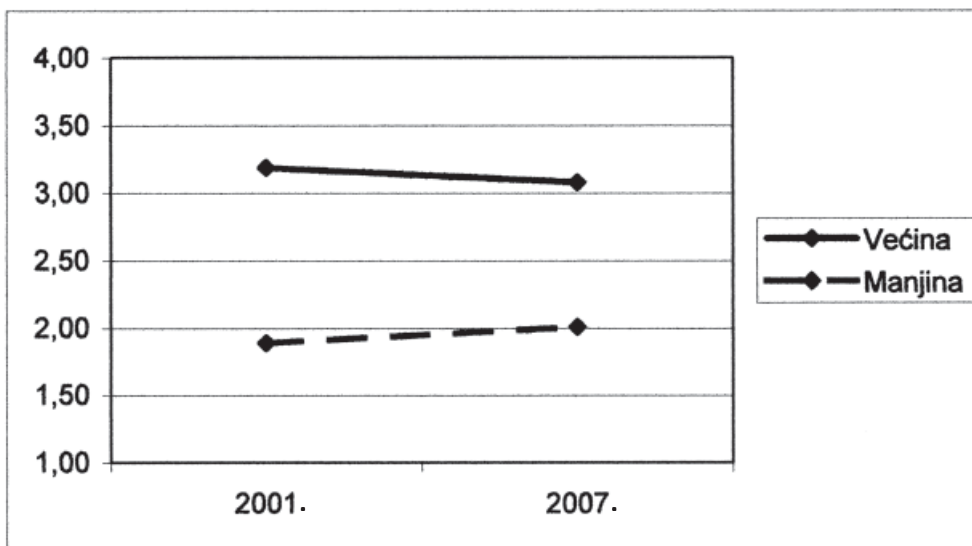
Stav prema socijalnoj integraciji u funkciji vremena mjerenja i većinskog/manjinskog statusa sudionika

Kod stava prema asimilaciji značajnim se pokazao glavni efekt socijalne uloge sudionika $F(1,3185)= 162,72, p < 0,001, \eta^2 = 0,06$, pri čemu roditelji izraženije zagovaraju asimilaciju ($M= 2,71; SD= 1,06$) od djece ($M= 2,34; SD= 0,96$). Značajan glavni efekt većinskog/manjinskog statusa $F(1,3185)= 1605,78, p < 0,001, \eta^2 = 0,34$ pokazao je da većina ima pozitivniji stav prema asimilaciji ($M= 3,14; SD= 0,82$) od manjine ($M= 1,95; SD= 0,87$). Premda se glavni efekt vremena nije pokazao značajnim ($F(1,3185)= 0,27, p < 0,05$), značajna interakcija većinskog/manjinskog statusa i vremena $F(1,3185)= 11,13, p < 0,001, \eta^2 = 0,00$ pokazala je različit obrazac promjena u dvije točke mjerenja kod većine i manjine: grupe se u svojim stavovima približavaju, ali ostaju svaka na svojoj strani - dok stavovi manjine prema asimilaciji ostaje negativni, većina i dalje zagovara pozitivan stav (slika 3). Značajnom se pokazala i interakcija socijalne uloge sudionika i većinskog/manjinskog statusa $F(1,3185)= 8,00, p < 0,01, \eta^2 = 0,00$, upućujući na izraženiju razliku između djece i roditelja u većinskom nego u manjinskom uzorku (slika 4.).

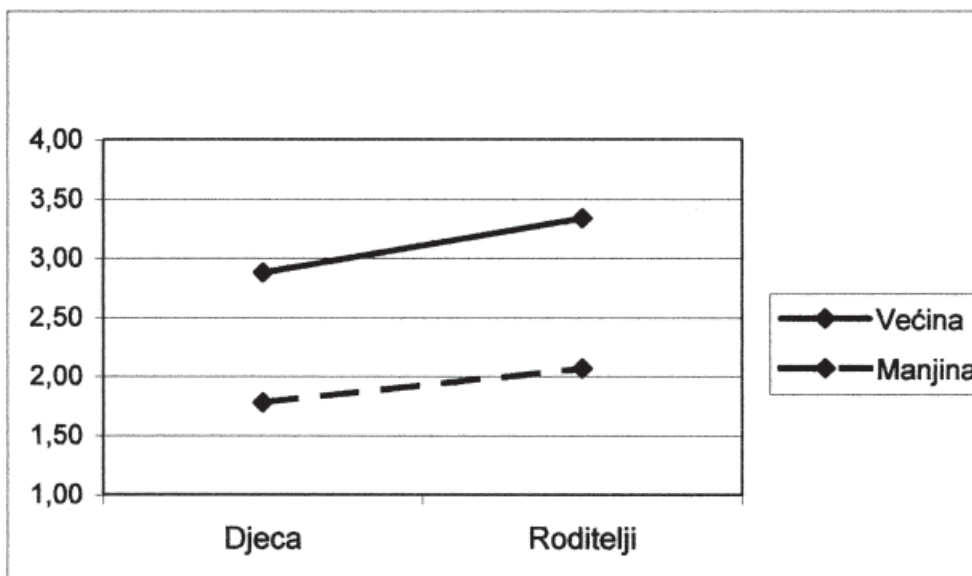
Slika 3.

Stav prema asimilaciji u funkciji vremena mjerenja i većinskog/manjinskog statusa sudionika

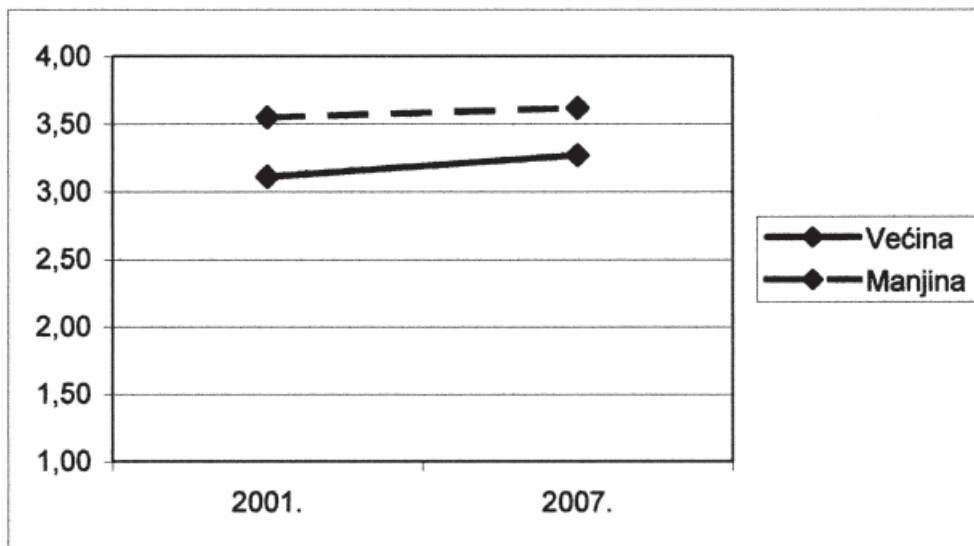
Slika 4.

Stav prema asimilaciji u funkciji socijalne uloge i većinskog/manjinskog statusa sudionika

Slika 5.

Stavovi tolerancije na različitosti u funkciji vremena mjerenja i većinskog/manjinskog statusa sudionika

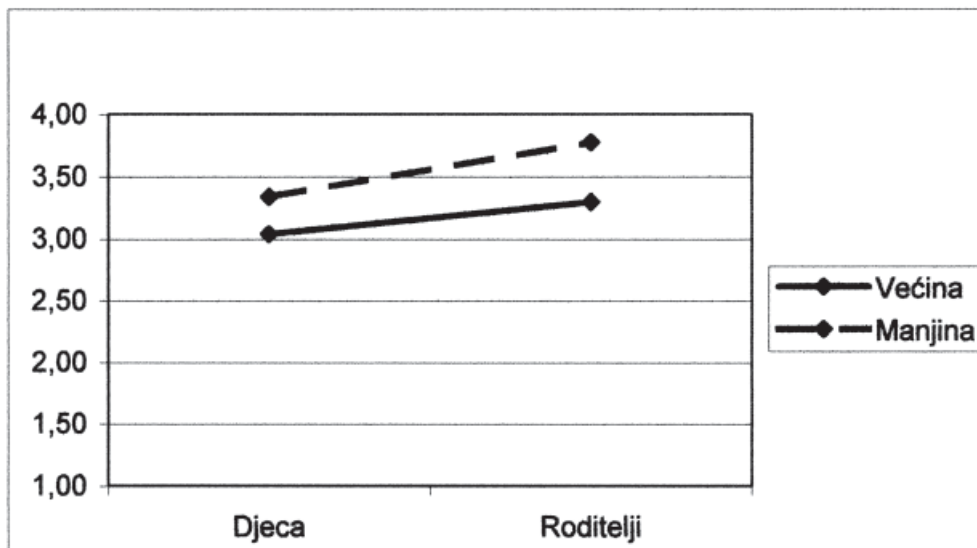

Kod stava tolerancije na različitosti (multikulturalnosti) značajnim se pokazao glavni efekt socijalne uloge sudionika $F(1,3129) = 356,62, p < 0,001, \eta^2 = 0,10$, pri čemu su roditelji bili tolerantniji ($M = 3,53; SD = 0,53$) od djece ($M = 3,19; SD = 0,57$). Značajan glavni efekt većinskog/manjinskog statusa $F(1,3129) = 438,78, p < 0,001, \eta^2 = 0,12$ pokazao je veću spremnost manjine da tolerira različitosti ($M = 3,58; SD = 0,44$) nego većina ($M = 3,19; SD = 0,62$). Značajan glavni efekt vremena $F(1,3129) = 40,03, p < 0,001, \eta^2 = 0,01$ pokazao je malen, ali značajan pomak u smjeru veće tolerantnosti od 2001. ($M = 3,33; SD = 0,60$) do 2007. godine ($M = 3,44; SD = 0,54$). Značajna interakcija većinskog/manjinskog statusa i vremena mjerenja $F(1,3129) = 10,09, p < 0,001, \eta^2 = 0,00$ (slika 5.), pokazuje veće promjene kod većine, nego kod manjine. Interakcija socijalne uloge i većinskog/manjinskog statusa također je značajna $F(1,3129) = 20,16, p < 0,01, \eta^2 = 0,01$, te je, obrnuto nego kod stava prema asimilaciji, pokazala veće razlike između roditelja i djece u manjinskom, nego u većinskom poduzorku (slika 6.).

U međugrupnim kontaktima također su se tijekom vremena dogodile promjene. Značajan glavni efekt socijalne uloge $F(1,3070) = 23,63, p < 0,001, \eta^2 = 0,01$ pokazuje da roditelji imaju više kontakata ($M = 0,88; SD = 0,32$) od svoje djece ($M = 0,71; SD = 0,45$). Značajan glavni efekt većinskog/manjinskog statusa $F(1,3070) = 108,81, p < 0,001, \eta^2 = 0,03$ pokazuje više kontakata manjine s većinom ($M = 0,83; SD = 0,37$) nego obrnuto ($M = 0,67; SD = 0,47$). Značajan glavni efekt vremena $F(1,3070) = 39,52, p < 0,001, \eta^2 = 0,01$

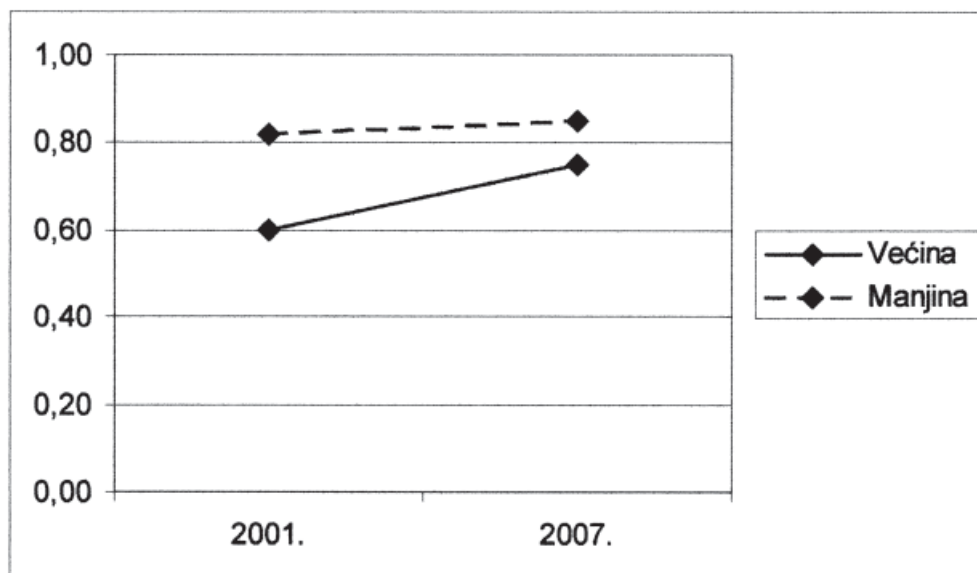
Slika 6.

Stavovi tolerancije na različitosti u funkciji socijalne uloge i većinskog/manjinskog statusa sudionika

Slika 7.

Promjene međugrupnih kontakata u funkciji vremena mjerenja i većinskog/manjinskog statusa sudionika

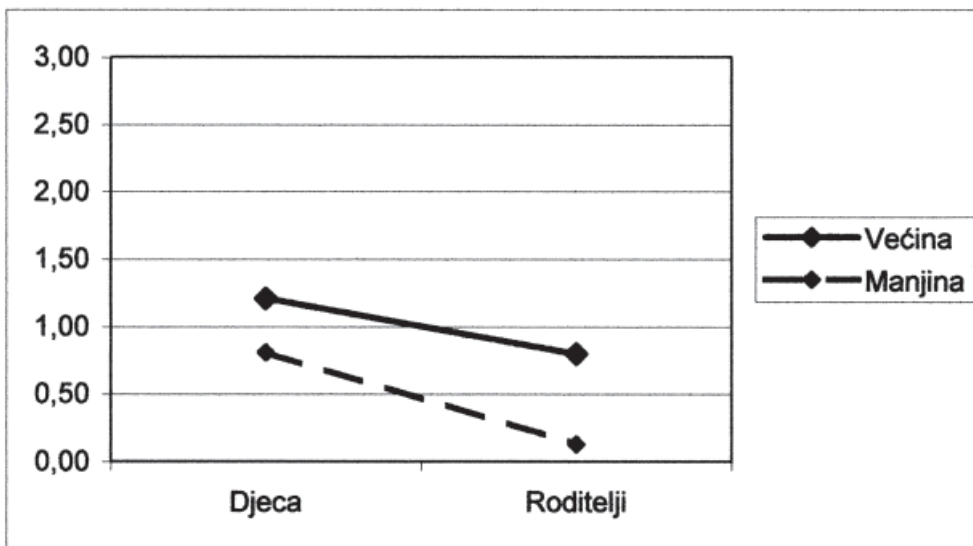

pokazuje da su sudionici imali više međuetničkih kontakata 2007. ($M = 0,80$; $SD = 0,40$) nego 2001. godine ($M = 0,71$; $SD = 0,45$). Interakcija većinskog/manjinskog statusa i vremena ($F(1,3070) = 13,37$, $p < 0,001$, $\eta^2 = 0,00$) pokazuje da je za povećanje međugrupnih kontakata tijekom razdoblja od 6 godina odgovorna većina (slika 7.).

Promjene su se dogodile i u sklonosti diskriminaciji među grupama. Značajan glavni efekt socijalne uloge sudionika ($F(1,3131) = 255,77$, $p < 0,001$, $\eta^2 = 0,08$) pokazuje da su djeca sklonija diskriminaciji ($M = 1,02$; $SD = 1,10$) od svojih roditelja ($M = 0,46$; $SD = 0,97$). Značajan efekt većinskog/manjinskog statusa ($F(1,3131) = 236,86$, $p < 0,001$, $\eta^2 = 0,07$) pokazuje izraženiju tendenciju većine da diskriminira manjinu ($M = 0,98$; $SD = 1,18$) nego obratno ($M = 0,42$; $SD = 0,86$). Glavni efekt vremena mjerenja ($F(1,3131) = 96,46$, $p < 0,001$, $\eta^2 = 0,03$) pokazuje da je došlo do smanjenja sklonosti diskriminaciji između 2001. ($M = 0,86$; $SD = 1,17$) i 2007. godine ($M = 0,54$; $SD = 0,92$). Kod diskriminacijskih tendencija sve su dvosmjerne interakcije bile značajne: interakcija socijalne uloge i većinskog/manjinskog statusa ($F(1,3131) = 12,00$, $p < 0,01$, $\eta^2 = 0,00$) pokazala je da su roditelji manje skloni diskriminirati od svoje djece, što posebno vrijedi za manjinski poduzorak (slika 8.).

Slika 8.

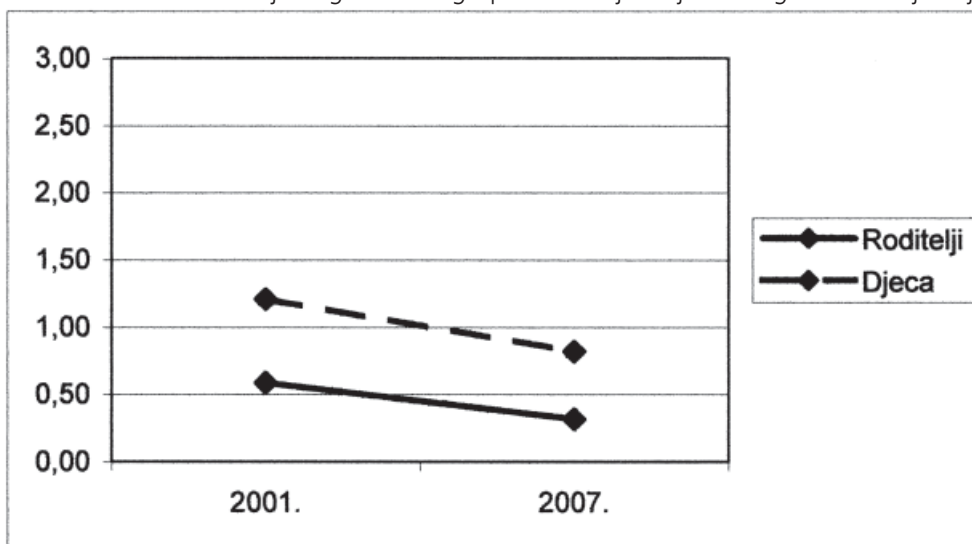
Skлонost diskriminaciji druge etničke grupe u funkciji socijalne uloge i većinskog/manjinskog statusa sudionika

Interakcija socijalne uloge i vremena mjerenja je marginalno značajna ($F(1,3131) = 3,85$, $p < 0,05$, $\eta^2 = 0,00$), te pokazuje nešto izraženiji pad diskriminacijskih tendencija kod djece, nego kod roditelja (slika 9.).

Slika 9.

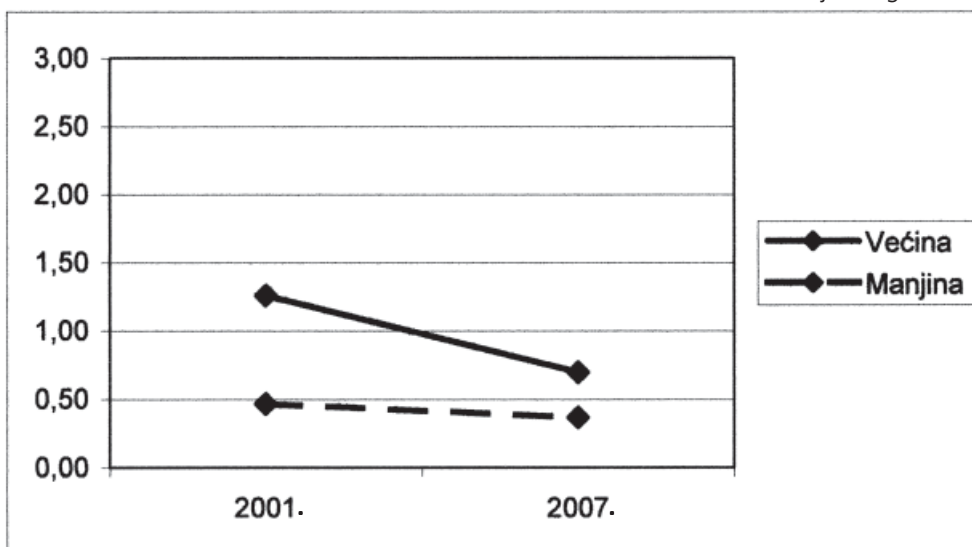
Sklonost diskriminaciji druge etničke grupe u funkciji socijalne uloge i točke mjerenja

Interakcija većinskog/manjinskog statusa i vremena mjerenja ($F(1,3131)= 44,69$, $p < 0,001$, $\eta^2 = 0,01$) pokazala je da je pad diskriminacijskih tendencija bio izraženiji kod većine, nego kod manjine (slika 10.).

Slika 10.

Sklonost diskriminaciji druge etničke grupe u funkciji točke mjerenja i većinskog/manjinskog statusa

2. POVEZANOST STAVOVA I PONAŠANJA DJECE I RODITELJA U RAZMAKU OD ŠEST GODINA

Tablica 1.

Koeficijenti korelacije između roditeljskih i dječjih međugrupnih stavova i ponašanja kod većine ($N_{2001.}=265$ i $N_{2007.}=227$) i manjine ($N_{2001.}=269$ i $N_{2007.}=223$)

		Roditeljski stavovi					
		Socijalna integracija	Školska integracija	Tolerancija	Asimilacija	Diskriminacija	Kontakti
Dječji stavovi	Socijalna integracija	0.486	0.490	0.389	-0.355	-0.377	0.331
		0.301	0.301	0.204	0.169	-0.189	0.195 ns
		0.443	0.410	0.358	-0.177	-0.329	0.291
		0.309	0.375	0.076 ns	0.087 ns	-0.227	0.114 ns
	Školska integracija	0.513	0.544	0.396	-0.206	-0.364	0.317
		0.366	0.424	0.152	0.242	-0.165	0.176
		0.342	0.417	0.276	-0.136*	-0.232	0.200
		0.368	0.422	0.132 ns	0.145*	-0.314	0.151*
	Tolerancija	0.446	0.496	0.420	-0.249	-0.353	0.291
		0.174	0.173	0.263	0.027 ns	-0.087 ns	0.148*
		0.336	0.335	0.289	-0.157*	-0.274	0.108 ns
		0.195	0.265	0.163	0.000 ns	-0.189	0.045 ns
	Asimilacija	-0.166	-0.203	-0.231	0.247	0.169	-0.126*
		0.194	0.216	-0.090 ns	0.341	0.008 ns	0.133
		-0.043*	-0.035 ns	-0.067 ns	0.107 ns	0.061 ns	-0.089 ns
		0.157	0.120 ns	0.095 ns	0.314	-0.079 ns	0.091 ns
	Diskriminacija	-0.431	-0.463	-0.374	0.318	0.373	-0.344
		-0.233	-0.206	-0.264	-0.067 ns	0.269	-0.213
		-0.388	-0.362	-0.268	0.045 ns	0.314	-0.285
		-0.212	-0.261	-0.132*	-0.140*	0.144	-0.075
Kontakti	0.327	0.271	0.179	-0.189	-0.198	0.226	
	0.164	0.103 ns	0.104 ns	0.137	-0.093 ns	0.209	
	0.260	0.299	0.211	-0.018 ns	-0.212	0.343	
	0.181	0.187	0.011 ns	0.117 ns	-0.143	0.047 ns	

Korelacije su značajne ($p < 0,01$) ako drugačije nije označeno; * $p < 0,05$; ns - nije značajno; masno - povezanosti u uzorku većine 2001.; masno kurziv - povezanosti u uzorku većine 2007.; kurent - vrijednosti dobivene u uzorku manjine 2001.; kurent kurziv - vrijednosti dobivene u uzorku manjine 2007.

U tablici 1. prikazani su koeficijenti korelacije između dječjih i roditeljskih stavova i ponašanja u dvije točke mjerenja. Budući da su stavovi majki i očeva bili u visokim korelacijama (u rasponu od 0,69, $p < 0,01$ za diskriminacijske tendencije do 0,78, $p < 0,01$ za stav prema integraciji djece u školi), stavove roditelja izrazili smo kao prosječnu vrijednost oba roditelja za svaki pojedinačan objekt stava.

Obrazac korelacija 2001. godine pokazuje više koeficijente u uzorku većine nego u uzorku manjine, upućujući na sličnije stavove roditelja i djece u većinskom uzorku. Svi su koeficijenti korelacije u oba uzorka u istom smjeru, osim povezanosti između asimilacije i drugih međugrupnih stavova i ponašanja. Kod većine i manjine stavovi prema asimilaciji imaju različito značenje. U većinskom su uzorku pozitivniji stavovi prema asimilaciji roditelja povezani s negativnijim stavovima djece prema socijalnoj integraciji, školskoj integraciji, toleranciji i s manje kontakta s vanjskom grupom. U manjinskom uzorku te su povezanosti obrnute: što manjinski roditelji više zagovaraju asimilaciju, to manjinska djeca više zagovaraju socijalnu integraciju, školsku integraciju, sama su sklonija asimilaciji i imaju više kontakata s većinskom grupom. Dok je kod većine roditeljski asimilacijski stav povezan s izraženijom sklonošću diskriminiranja kod djece, ove dvije mjere u manjinskom uzorku nisu povezane. Čini se da povezanost asimilacionizma roditelja i dječje nesklonosti integraciji opisuje opresivnu prirodu asimilacionizma većine u multietničkim zajednicama: asimilacija pri tome znači potpuno brisanje razlika i uklapanje manjine u većinu, što onda i pitanje integracije čini potpuno izlišnim. Suprotno, u manjine roditeljski asimilacionizam znači tendenciju integraciji kod djece.

Obrazac korelacija 2007. godine sličan je onome 2001. Međutim, zamjetno je da povezanosti u većinskom uzorku postaju manje, dok u manjinskom uzorku ne postoji takav trend. Ova promjena sukladna je promjenama stavova u većinskom uzorku. Moguće je pretpostaviti da to odražava promjene u većinskoj zajednici, koja je u razdoblju od šest godina postala raznolikija nego ranije, dopuštajući veću različitost stavova i ponašanja.

3. PREDVIĐANJE SKLONOSTI MEĐUETNIČKOJ DISKRIMINACIJI KOD DJECE NA TEMELJU MEĐUETNIČKIH STAVOVA I PONAŠANJA RODITELJA

Ispitali smo u kojem je stupnju moguće predvidjeti sklonost djece međuetničkoj diskriminaciji na temelju roditeljskih međugrupnih stavova (stava prema školskoj i socijalnoj integraciji, stava tolerancije prema različitostima i prema asimilaciji), njihovih kontakata s pripadnicima druge grupe i njihove sklonosti etničkoj diskriminaciji. Opravdano bi bilo, dakako, predviđati dječje ponašajne tendencije i na temelju njihovih vlastitih stavova, no ovdje nam je, zbog teorijske i praktične važnosti u središtu zanimanja odnos dječjih ponašajnih tendencija i roditeljskih stavova relevantnih za dječje razumijevanje

međugrupnih odnosa u zajednici, a koje roditelji na više ili manje izravan način prenose na djecu i tako modeliraju dječja međugrupna ponašanja. Proveden je niz regresijskih analiza s dječjom sklonosti diskriminiranju kao kriterijem i roditeljskim stavovima i ponašanjima kao prediktorima. Budući da je postojala interakcija varijabli većinskog/manjinskog statusa i vremena mjerenja s prediktorima, regresijske smo analize proveli posebno za svaku grupu i za svaku točku mjerenja (tablica 2.).

Tablica 2.

Standardizirani regresijski beta koeficijenti i parcijalne korelacije roditeljskih stavova i ponašanja kao prediktora s diskriminacijskim tendencijama djece kao kriterijem

	Većina 2001.		Manjina 2001.		Većina 2007.		Manjina 2007.	
	β	$r_{\text{parc.}}$	β	$r_{\text{parc.}}$	β	$r_{\text{parc.}}$	β	$r_{\text{parc.}}$
Školska integracija	-0,31**	-0,16						
Socijalna integracija			-0,18*	-0,14	-0,25*	-0,16		
Asimilacija	0,20**	0,21						
Tolerancija								
Diskriminacija			0,16*	0,14				
Kontakt								

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

U ispitivanju 2001. godine za predviđanje diskriminacijskih sklonosti djece, pripadnika većine dvije su prediktorske varijable bile značajne: negativni roditeljski stav prema školskoj integraciji ($\beta = -0,31$, $p < 0,01$) i pozitivan stav prema asimilaciji ($\beta = 0,20$, $p < 0,01$). Ovaj se model pokazao značajnim ($R = 0,51$; $R^2 = 0,26$, $F(6,230) = 13,15$, $p < 0,001$). Modelom je objašnjeno 26% varijance kriterija, upućujući na to da su u većinskoj grupi djeca sklonija diskriminaciji pripadnika druge grupe kada roditelji ne odobravaju školsku integraciju i kada zagovaraju asimilaciju. Međutim, 2007. godine sklonost djece diskriminaciji predviđao je jedino negativan stav roditelja prema socijalnoj integraciji ($\beta = -0,25$, $p < 0,05$), objašnjavajući oko 18% varijance ($R = 0,42$; $R^2 = 0,18$, $F(6,203) = 7,16$, $p < 0,001$).

Isti je faktor, roditeljski negativan stav prema socijalnoj integraciji, bio prediktivan za sklonost diskriminiranju kod djece u manjinskoj grupi 2001. godine ($\beta = -0,18$; $p < 0,01$). Prediktivnim se pokazala i sklonost roditelja da etnički diskriminiraju ($\beta = 0,15$; $p < 0,05$), upućujući na to da su sklonija diskriminiranju ona manjinska djeca čiji roditelji i sami u većoj mjeri pokazuju takve sklonosti. Regresijska jednadžba s ova dva prediktora je bila značajna, ($R = 0,37$; $R^2 = 0,14$, $F(6,242) = 6,46$, $p < 0,001$), objašnjavajući 14% varijance

kriterija. No 2007. godine niti jedan prediktor nije pridonio tumačenju sklonosti djece etničkoj diskriminaciji u manjinskoj grupi, premda je jednadžba modela u cjelini bila marginalno značajna ($R= 0,25$; $R^2= 0,06$, $F(6,204)= 2,21$, $p< 0,05$).

RASPRAVA

U radu su ispitani stavovi djece i roditelja Vukovara prema nekim aspektima međuetničkih odnosa u zajednici: prema integraciji djece u školi i izvan nje, prema multikulturalnosti i asimilaciji manjina. Također su ispitani međusobni kontakti manjine i većine, te njihove tendencije diskriminaciji. Pretpostavljajući povezanost stavova djece i roditelja, analizirane su promjene ovih odnosa u razdoblju od šest godina, te mogućnost predikcije ponašajnih tendencija djece (sklonost diskriminaciji) na temelju stavova njihovih roditelja.

Dobiveni rezultati upućuju na značajne promjene stavova prema ispitanim aspektima međuetničkih odnosa tijekom vremena. Stavovi i većine i manjine su se tijekom šest godina približili. Te promjene u apsolutnom smislu nisu velike, ali govore o kontinuiranom, premda vrlo sporom socijalnom oporavku u zajednici. Pri tome stavovi manjine ostaju u zoni pozitivnih vrijednosti, gdje su i bili prije šest godina, dok se stavovi većine izrazitije mijenjaju, mijenjajući smjer - u slučaju stava prema školskoj integraciji djece, te prema njihovoj socijalnoj integraciji. Važno je istaknuti i promjene stava prema multikulturalnosti (stava tolerancije na različitosti). U oba je mjerenja taj stav i kod većine i kod manjine bio pozitivan, a promjene u vremenu upućuju da i manjina i većina idu u istom smjeru - veće tolerancije. Stav prema asimilaciji jedini je suštinski različit stav većine i manjine: većina je podržava, a manjina odbija, no i u ovom slučaju s vremenom dolazi do približavanja stava većine i manjine. U drugoj točki mjerenja većina malo manje zagovara asimilaciju (premda je i dalje jasno podržava), dok joj se manjina malo manje opire (premda ima i dalje jasno negativan stav). Ove razlike u stavovima većine i manjine prema multikulturalnosti i asimilaciji dobivaju se i u društvima daleko razvijenije demokratske tradicije (Zick i sur., 2001.; Arends-Toth i Van de Vijver, 2003.), pa i tamo gdje je multikulturalnost proklamirana i zagovarana vladina politika, poput Kanade (Berry i Kalin, 1995.). Kod ovih se dvaju stavova i socijalna uloga pojavljuje kao značajna determinanta u interakciji s većinskim ili manjinskim statusom: stav prema asimilaciji djece pripadnika manjina je još negativniji od roditeljskog, a stav djece pripadnika većine manje je pozitivan od roditeljskog. Također, djeca u obje skupine iskazuju manje pozitivne stavove prema multikulturalnosti od svojih roditelja. Pri tome djeca i roditelji u većinskoj grupi pokazuju veću sličnost u ovim stavovima.

Male i pozitivne promjene koje su registrirane u međuetničkim stavovima slijede i male, ali pozitivne promjene u međugrupnim kontaktima i diskriminacijskim tendencijama. Značajna promjena u kontaktima registrirana je i kod većine i kod manjine, pri čemu su te promjene u vremenu posebno istaknute kod većine. Ove promjene praćene su i smanjivanjem sklonosti međuetničke diskriminacije, a promjene su također vidljivije kod

većine. Premda su manjinska i većinska djeca sklonija diskriminaciji od roditelja, ta je razlika bila veća kod većinske grupe.

Registrirane promjene potvrđuju važnu ulogu društveno-političkog konteksta u kojem se međuetnički odnosi događaju i iskazuju stavovi prema njima (Verkuyten i Zaremba, 2005.). Stavovi, kao ni međuetnički odnosi nisu statične strukture, nego odražavaju s jedne strane unutarnju dinamiku zajednice, a s druge strane opću društvenu klimu koja vlada u pogledu međuetničkih odnosa. Parafrazirajući Smithovu i Hogga (2008.), stavovi se uče, mijenjaju i izražavaju u socijalnom kontekstu, čime se potvrđuje njihova više socijalna a manje personalistička priroda. Premda društveni kontekst u ovom istraživanju nije operacionaliziran i izmjeren, može se uz primjerenu dozu opreza reći da promjene međuetničkih stavova u Vukovaru odražavaju opći napredak u međuetničkim odnosima u Hrvatskoj. Društvo općenito postaje tolerantnije, pa tu klimu slijedi i visoko traumatizirana zajednica poput Vukovara, ponajprije hrvatska većina u toj zajednici. Valja, međutim, upozoriti da je riječ o vrlo malim promjenama, kao i da smanjivanje spremnosti na međuetničko diskriminiranje sporije zahvaća djecu od njihovih roditelja. To ima ozbiljne i dugoročne posljedice budući da iskustvo odrastanja u etnički podijeljenoj zajednici očigledno učvršćuje diskriminiranje po etničkom načelu, dok se kod odraslih iskustvo življenja u takvoj zajednici u posljednjih desetak godina integrira s boljim iskustvima etničkih odnosa prijeratnog razdoblja.

Korelacijska matrica stavova i bihevioralnih tendencija roditelja i djece upućuje na različite obrasce povezanosti većine i manjine u obje točke vremena. Povezanosti su u manjine dosljedno manje od onih u većine. Godine 2001. povezanosti su kod većine bile više, što pokazuje da su analizirani stavovi bili snažnije formirani i povezani na koherentniji način (Čorkalo Biruški i Ajduković, 2007.). Razloge tome vjerojatno valja potražiti također u socijalnom okruženju: vjerojatno su društveni i politički utjecaji u drugoj polovini devedesetih godina na koje je reagirala većina bili uniformniji nego utjecaji kojima je bila izložena manjina. Poruke i utjecaji koji su djelovali na formiranje stavova manjine vjerojatno su bili složeniji i raznolikiji. Kod manjine utjecaji uvijek dolaze s barem dvije strane - iz vlastite manjinske grupe, ali i iz većine, što vjerojatno dovodi do varijabilnijih i raznolikijih stavova u manjinskoj zajednici, što se onda odražava i na slabiju povezanost stavova roditelja i djece. Šest godina poslije uočava se jasna tendencija smanjivanja povezanosti stavova djece i roditelja u većinskom uzorku, dok takva jasna tendencija ne postoji u uzorku manjine. Ova promjena u povezanostima sukladna je nalazu da su se ispitivani stavovi više promijenili u većine nego u manjine. Za pretpostaviti je da se kod većine događaju složenije promjene stavova zbog drugačijih društvenih poruka tijekom posljednjih šest godina nego ranije, što se odražava u većoj raznolikosti utjecaja, pa onda i međuetničkih stavova i ponašanja. Ova tendencija može biti važan pokazatelj poslijeratnog oporavka zajednice - teško traumatizirana hrvatska populacija počinje se oporavljati i iskazuje ne samo tolerantnije međuetničke stavove, nego prolazi i kroz intenzivnije promjene u usporedbi s manjinom.

Imajući na umu povezanost stavova djece i roditelja, koja premda nije velika i premda je različita u većinskom i manjinskom uzorku u dvije točke mjerenja, pretpostavili smo da će zbog obiteljskog socijalizacijskog utjecaja stavovi i međuetnička ponašanja roditelja biti prediktivni za ponašanje djece, u našem slučaju za diskriminacijske tendencije prema pripadnicima druge grupe. Rezultati pokazuju da se zaista dio varijance diskriminirajućih sklonosti djece može objasniti roditeljskim stavovima, pri čemu je taj udjel kod većine veći nego kod manjine i smanjuje se tijekom vremena. To ponovno upućuje na društvenu prirodu stavova - roditelji nisu niti u slučaju etnički podijeljene i traumatizirane zajednice jedini socijalizacijski agens. Stoga se niti ne može očekivati potpuna ili velika podudarnost stavova i ponašanja djece i roditelja (Grusec, 2002.). U prvom ispitivanju stavovi roditelja kod većine objašnjavaju nemalih 26% varijance sklonosti diskriminaciji djece. Pokazalo se da što većinski roditelji više zagovaraju integraciju djece u školi, to su djeca manje sklona diskriminirati, a što roditelji više zagovaraju asimilaciju, to su djeca više sklona diskriminirati. Valja napomenuti da se i u nas, dakle, asimilacionistički stav većine pojavljuje kao prediktivan za međugrupna ponašanja, kao što se to pokazuje i u nekim drugim istraživanjima (npr. Zick i sur., 2001.; Arends-Toth i Van de Vijver, 2003.). U ispitivanju 2007. godine prediktorski sklop stavova većinske grupe roditelja se promijenio, kao i postotak varijance sklonosti diskriminiranju u djece koje roditeljski stavovi tumače. Taj je postotak sada bitno manji, 18%, a jedini je prediktivan roditeljski stav prema socijalnoj integraciji: što su roditelji skloniji socijalnoj integraciji djece, to su djeca manje sklona diskriminirati. Čini se da danas, kada su odijeljene škole postale društvena realnost, roditeljski stavovi o integraciji djece u školi više nisu područje utjecaja na dječja međugrupna ponašanja. To sada postaju roditeljski stavovi prema socijalnoj integraciji izvan škole. Moguće je da ih roditelji zbog njihove relevantnosti za socijalne odnose u zajednici jasnije izražavaju pred djecom od drugih stavova koje smo ispitivali, te da su stoga i prediktivniji za ponašanje djece. Premda ovo tumačenje ostaje na razini pretpostavke koju treba provjeriti, vjerojatno je da roditelji u podijeljenoj sredini jasno komuniciraju djeci što misle o druženjima s vršnjacima iz druge etničke grupe (vidi i Robinson, Witenberg i Sanson, 2001. o roditeljskom i vršnjačkom utjecaju na međuetničku toleranciju).

U manjinskom uzorku roditeljski su stavovi u obje točke mjerenja bili manje prediktivni za sklonost diskriminacije u njihove djece. Godine 2001. objašnjavali su 14%, a prediktivnima se pokazao, kao i u većinskom uzorku 2007. stav prema socijalnoj integraciji. No kod manjine su, za razliku od većine, bile prediktivne i diskriminacijske tendencije roditelja - što su one bile izraženije, to su ih i djeca u većoj mjeri iskazivala. Pretpostavljamo da ako u obitelji manjine postoji sklonost etničkoj diskriminaciji, onda ju je potrebno jasnije eksplicirati djeci jer je većinu zbog jednostavnog broja naprosto teže izbjeći. Zato je moguće da su diskriminacijska ponašanja roditelja i djece u uzorku manjine sličnija, pa su naravno i roditeljska ponašanja prediktivnija za ponašanja djece. No šest godina kasnije, sklonosti diskriminaciji djece pripadnika manjine nisu se mogle predvidjeti na temelju stavova i ponašanja njihovih roditelja: premda je ukupna regresijska jednadžba bila

marginalno značajna, niti jedan se stav roditelja (uključujući i njihovu sklonost diskriminiranju) nije pokazao prediktivnim za diskriminacijske tendencije djece, odražavajući očito veću raznolikost stavova pripadnika manjine.

Istovremeno odmjerenje stavova većine i manjine u prirodnim uvjetima važan je prinos istraživanju međuetničkih odnosa u multikulturnim sredinama, jer se većina istraživanja uglavnom bavi stavovima većine prema manjini (Hewstone, Rubin i Willis, H., 2002.; Verkuyten i Zaremba, 2005.). Naše je istraživanje pokazalo poboljšanje i približavanje međuetničkih stavova i ponašajnih tendencija kod većine i manjine u Vukovaru, pri čemu su se izraženije promjene dogodile u uzorku većine, čiji stavovi postaju pozitivniji. Također se pokazalo da su stavovi roditelja i djece u većinskom uzorku postali manje homogeni, dok takav jasan trend ne postoji u manjinskom uzorku. Ipak, još jednom valja istaknuti da su registrirane promjene vrlo male. Istraživanje je pokazalo i to da se sklonost diskriminiranju u djece može predvidjeti na temelju stavova roditelja, ali uspješnije u većinskom, nego u manjinskom uzorku. S obzirom na veličinu uzoraka, nije vjerojatno da su dobiveni nalazi rezultat njihove pristranosti. No, bilo bi važno provjeriti dobivaju li se slični nalazi i u drugim sredinama u kojima manjina i većina žive u bliskom kontaktu, ali s drugačijom poviješću nedavnih odnosa. Takva bi provjera bila značajan uvid u dinamiku odnosa manjine i većine i njihovih međusobnih stavova.

LITERATURA

1. Aboud, F. & Doyle, A. (1996). Parental and peer influences on children's racial attitudes. **International Journal of Intercultural Relations**, 20 (3-4), 371-383.
2. Ajduković, D. & Čorkalo Biruški, D. (2008). Caught between the ethnic sides: Children growing up in a divided post-war community. **International Journal of Behavioral Development**, 32 (4), 337-347.
3. Allport, G. (1954). **The nature of prejudice**. New York: Addison-Wesley.
4. Arends-Toth, J. & Van de Vijver, F. J. R. (2003). Multiculturalism and acculturation: Views of Dutch and Turkish-Dutch. **European Journal of Social Psychology**, 33 (2), 249-266.
5. Baldwin, J. R. (1998). Tolerance/Intolerance: A multidisciplinary view of prejudice. In: Hecht, M. L. (Ed.) **Communicating prejudice**. Thousand Oaks: Sage, 24-56.
6. Berry, J. W. & Kalin, R. (1995). Multicultural and ethnic attitudes in Canada: An overview of the 1991 national survey. **Canadian Journal of Behavioural Science**, 27 (3), 301-320.
7. Billig, M. (1995). **Banal nationalism**. London: Sage.
8. Blanchard, F. A., Lilly, T. & Vaughn, L. A. (2003). Reducing the expression of racial prejudice. In: Plous, S. (Ed.) **Understanding prejudice and discrimination**. Boston: McGraw Hill, 467-472.

9. Bobo, L. D. (1999). Prejudice as group position: Microfoundations of a sociological approach to racism and intergroup relations. **Journal of Social Issues**, 55 (5), 445-472.
10. Bourhis, R. Y. (1994). Power, gender, and intergroup discrimination: Some minimal groups experiments. In: Zanna, M. P. & Olson, J. M. (Eds.) **The psychology of prejudice: The Ontario Symposium**. (vol 7). Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates, 171-208.
11. Branscombe, N. R., Schmitt, M. T. & Harvey, R. D. (1999). Perceiving pervasive discrimination among African Americans: Implications for group identification and well-being. **Journal of Personality and Social Psychology**, 77 (1), 135-149.
12. Brown, R. (1995). **Prejudice: Its social psychology**. Oxford: Blackwell.
13. Castelli, L., De Amicis, L. & Sherman, S. J. (2007). The loyal member effect: On the preference for ingroup members who engage in exclusive relations with the ingroup. **Developmental Psychology**, 43 (6), 1347-1359.
14. Corenblum, B., Annis, R. C. & Tanaka, J. S. (1997). Influence of cognitive development, self-competency, and teachers evaluations on the development of children's racial identity. **International Journal of Behavioral Development**, 20 (2), 269-286.
15. Corkalo, D., Ajdukovic, D., Weinstein, H., Stover, E., Djipa, D. & Biro, M. (2004). Neighbors again? Inter-Community Relations after Ethnic Violence. In: Stover, E. & Weinstein, H. (Eds.) **My neighbor, my enemy: Justice and community in the aftermath of mass atrocity**. Cambridge: Cambridge University Press, 143-161.
16. Čorkalo Biruški, D. & Ajduković, D. (2007). Separate schools - a divided community: The role of school in post-war social reconstruction. **Review of Psychology**, 14 (2), 93-108.
17. Čorkalo Biruški, D. & Ajduković, D. (u tisku). Od dekonstrukcije do rekonstrukcije traumatizirane zajednice: primjer Vukovara. **Revija za socijalnu politiku**.
18. Čorkalo Biruški, D. & Ajduković, D. (2008.). Stavovi učenika, roditelja i nastavnika prema školovanju: Što se promijenilo tijekom šest godina u Vukovaru? **Migracijske i etničke teme**, 24 (3), 189-216.
19. Diehl, M. (1990). The minimal group paradigm: Theoretical explanations and empirical findings. **European Review of Social Psychology**, 1, 263-292.
20. Durkin, K. (2003). **Developmental social psychology: from infancy to old age**. Malden: Blackwell.
21. Griffiths, J. A. & Nesdale, D. (2006). In-group and out-group attitudes of ethnic majority and minority children, **International Journal of Behavioral Development**, 30 (6), 735-749.
22. Grusec, J. E. (2002). Parental socialization and children's acquisition of values. In: Bornstein, M. H. (Ed.) **Handbook of parenting (vol. 5). Practical issues in parenting**. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum, 143-167.

23. Hewstone, M., Rubin, M. & Willis, H. (2002). Intergroup bias. **Annual Review of Psychology**, 53 (1), 575-604.
24. Killen, M., Henning, A., Kelly, M. C., Crystal, D. & Ruck, M. (2007). Evaluations of interracial peer encounters by majority and minority US children and adolescents. **International Journal of Behavioral Development**, 31 (5), 491-500.
25. Kowalski, K. (2003). The emergence of ethnic and racial attitudes in preschool-aged children. **Journal of Social Psychology**, 143(6), 677-690.
26. Levin, S., van Laar, C. & Sidanius, J. (2003). The effects of ingroup and outgroup friendship in ethnic attitudes in college: A longitudinal study. **Group Processes and Intergroup Relations**, 6 (1), 76-92.
27. Liebkind, K. & Jasinskaja-Lahti, I. (2000). The influences of experiences of discrimination of psychological distress: A comparison of seven immigrant groups. **Journal of Community and Applied Social Psychology**, 10 (1), 1-16.
28. Nesdale, D., Maass, A., Griffiths, J. & Durkin, K. (2003). Effects of in-group and out-group ethnicity on children's attitudes towards members of the in-group and out-group. **British Journal of Developmental Psychology**, 21 (2), 177-192.
29. O'Bryan, M., Fishbein, H. D. & Ritchey, N. P. (2004). Intergenerational transmission of prejudice, sex role stereotyping, and intolerance. **Adolescence**, 39 (155), 407-426.
30. Ojala, K. & Nesdale, D. (2004). Bullying and social identity: The effects of groups norms and distinctiveness threat on attitudes towards bullying. **British Journal of Developmental Psychology**, 22 (1), 19-35.
31. Pettigrew, T. (1998). Prejudice and discrimination on the college campus. In: Eberhardt, J. F. & Fiske, S. T. (Eds.) **Confronting racism: The problem and the response**. Thousand Oaks: Sage, 263-279.
32. Robinson, J., Witenberg, R. & Sanson, A. (2001). The socialization of tolerance. In: Augoustinos, M. & Reynolds, K. J. (Eds.) **Understanding prejudice, racism, and social conflict**. London: Sage, 73-88.
33. Rustemli, A., Mertan, B. & Ciftci, O. (2000). In-group favoritism among native and immigrant Turkish Cypriots: Trait evaluations of in-group and out-group targets. **Journal of Social Psychology**, 140 (1), 26-34.
34. Sidanius, J. & Pratto, F. (1999). **Social dominance: An integrated intergroup theory of social hierarchy and oppression**. Cambridge: Cambridge University Press.
35. Simon, B., Aufderheide, B. & Kampmeier, C. (2003). The social psychology of minority-majority relations. In: Brown, R. & Gaertner, S. (Eds.) **Blackwell handbook of social psychology: Intergroup processes**. Malden: Blackwell, 303-323.
36. Simons, R. L., Murry, V., McLoyd, V., Lin, K-H., Cutrona, C. & Conger, R. D. (2002). Discrimination, crime, ethnic identity, and parenting as correlates of depressive symptoms among African American children. A multilevel analysis, **Development and Psychopathology**, 14 (2), 371-393.

37. Smith, J. R. & Hogg, M. A. (2008). Social identity and attitudes. In: Crano, W. D. & Prislun, R. (Eds.) **Attitudes and attitude change**. New York: Psychology Press, 337-360.
38. Steinberg, L. (2001). We know some things: Parent-adolescent relations in retrospect and prospect. **Journal of Research on Adolescence**, 11 (1), 1-20.
39. Szalacha, L. A., Erkut, S., Coll, G. C., Alarcon, O., Fields, J. P. & Ceder, I. (2003). Discrimination and Puerto Rican children's and adolescents' mental health. **Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology**, 9 (2), 141-155.
40. Tajfel, H. & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. In: Worchel, S. & Austin, W. G. (Eds.) **Psychology of intergroup relations**. Chicago: Nelson-Hall Publishers, 7-24.
41. Verkuyten, M. (2002). Ethnic attitudes among minority and majority children: The role of ethnic identification, peer group victimization and parents. **Social Development**, 11 (4), 558-570.
42. Verkuyten, M. & Zaremba, K. (2005). Interethnic relations in a changing political context. **Social Psychology Quarterly**, 68 (4), 375-386.
43. Verkuyten, M. & Thijs, J. (2006). Ethnic discrimination and global self-worth in early adolescents: The mediating role of ethnic self-esteem. **International Journal of Behavioral Development**, 30 (2), 107-116.
44. Zick, A., Wagner, U., van Dick, R. & Petzel, T. (2001). Acculturation and prejudice in Germany: Majority and minority perspectives. **Journal of Social Issues**, 57 (3), 541-557.

Dinka Čorkalo Biruški
Dean Ajduković
University of Zagreb
Faculty of Philosophy
Department of psychology

CHANGES OF CHILDREN'S DISCRIMINATION TENDENCIES AND PARENTAL INTERGROUP ATTITUDES AND BEHAVIORS

SUMMARY

Social context is one of key factors in attitudes formation and change. This is particularly true for inter-ethnic attitudes. They are a consequence of an overt social influence but also of a subtle social tuning to specific social cues that determines desirability of expression of a particular attitude. When a community is fundamentally ethnically divided, other social cues may be of less importance. As a result of the recent war, the city of Vukovar (Croatia) turned into the divided community in which ethnic membership powerfully determines social interactions, including separated schooling. The present study assessed at two points in time six years apart a set of attitudes relevant for the context of current inter-ethnic relations: (1) attitudes towards school integration; (2) attitudes toward social integration of children outside the schools; (3) tolerance of multiculturalism; (4) attitudes toward assimilation of ethnic minorities. Two measures of behavioral intentions were also assessed: majority/minority contacts and tendency to discriminate against the outgroup. Besides the attitudinal change, we assessed congruence between children's and parental attitudes and analyzed if children's discrimination tendencies could be predicted by parental attitudes and discrimination tendencies. Two independent samples of school children of Croatian (majority) and Serbian (minority) ethnic background (N= 719 and N= 815) aged 12-16 and their parents participated in the study in 2001 and 2007. The results revealed small, but significantly more positive inter-ethnic attitudes, with changes in the majority being more prominent. The congruence of children and parental attitudes was higher in the majority in the first assessment, which decreased over time, probably reflecting the increased diversity of social and political influences affecting the majority. Children's discrimination tendencies were predicted from the parental attitudes and behavioral tendencies, and more successfully in the majority, particularly in the first assessment.

Key words: interethnic attitudes, majority - minority relations, discrimination, attitudes of children and parents.